

JADIDCHILIK HARAKATINING YIRIK NAMOYONDALARIDAN BIRI IS`HOQXON IBRAT

Muqimova Visola

Namangan davlat chet tillar instituti

Til va tarjima fakulteti

Xorijiy til va adabiyoti yo`nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada jadidchilik harakati namoyondalaridan biri bo`lmish shoir, pedagog, olim, sayyoh Is`hoqxon Ibratning faoliyati uning boy madaniy merosining esa yosh avlod kelajagida tutgan o`rni va ahamiyati haqidagi ma`lumotlar atroflicha bayon etiladi.

Kalit so`zlar: jadidchilik, ta`lim islohoti, Is`hoqxon Ibrat, ilmiy va ma`naviy meros, islohotlar, yosh avlod, Piktografik yozuv, hijo usuli.

KIRISH

O`zbek xalqi to bugungi shukrona, farovon kunlarga yetgunga qadar ne-ne kunlarni boshdan kechirmadi, bu azaliy tarix qanday buyuk, mard va jasur, ilmda tengsiz allomalarni ko`rmadi deysiz. Shu sabab ham bugungi kunda mamlakatimiz o`zbek xalqining tarixiy-ma`naviy, ilmiy va diniy qadriyatlarini qayta tiklash hamda buyuk ajdodlarimizning ma`naviy-axloqiy, ilmiy merosini o`rganish asosida fuqorolik jamiyati qurishni o`zining eng birinchi strategik maqsadi qilib qo`ydi. Ushbu vazifani bajarishning eng maqbul yo`llaridan biri esa -buyuk ajdodlarimiz, millatparvar jadidlarimiz, mutasavvufimizning nafaqat ibratli hayot yo`llarini, balki ularning faoliyatlarini o`rganish shu asnosida hayot tarzimizga mos keladigan sog`lom ma`naviy axloqiy hayotni qurish barchamizning birlamchi vazifalarimizdan bo`lmog`i darkor. Yuqoridagilarga birgina misol tariqasida aytish mumkinki, jadidlarimiz Abdulla Avloniy, Mahmudxo`ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Fitrat, Cho`lpon va Is`hoqxon Ibrat kabi so`z bilan sanab adog`iga yeta olmaydigan bobolarimizning yuksak axloq normalari yoshlarni milliy istiqlol g`oyalari ruhida tarbiyalashda g`oyat katta ahamiyat kasb etadi. Ana shunday biz tahlil qilib izlanishimizga arzigulik ajdodlarimizdan biri esa Is`hoqxon to`ra Junaydullox`ja o`g`li Ibratdir. "Ibrat domlaning el-yurt taraqqiyoti yo`lidagi fidokorona xizmatlari o`z davrida, balki bugungi kunda ham barchamiz uchun haqiqiy ibratdir"-deb bot bot takrorladi Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev o`zlarining

2017-yil 13-apreldagi Namangan viloyati To`raqo`rg`on tumanida atoqli ma`rifatparvar I.Ibrat nomidagi tarixiy yodgorlik majmuasini tashkil etish maqsadidagi tashriflarida.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI

Maqoladagi fikrlarni bayon etishdan avval bir narsani aytib o`tishni joiz deb bildim. Namangan ahlining o`zidan, ilm ichidagi insonlar tengdoshlarimning 30 nafaridan “Jadidlardan kimlarni taniysiz?”- deb so`rab chiqdim. Vaholangki, ularning bari Abdulla Avloniy, Fitrat, Mahmudxo`ja Behbudiy kabi jadidlarimizni sabab o`tishdi-yu, o`z shaharlaridan 7ta tilni mukammal bilgan, mudarris bo`lish bilan birga arxitektor, texnik, mexanik, fizik, kimyogar, shuningdek, telefonist, telegraphist bo`lgan, 1907-yili tarixda ilk marta Turkistonga Orenburgdan, o`z hisobidan tualarga ortga holda birinchi litografik mashinasini olib kelib, O`zbek matbaatchiligiga ulkan hissa qo`shgan shunday bir zabardast olimni tanishmadi, bu-ku mayli jadidlar qatorida tilga olishmadi. Men SSSR payti yoki o`tmish demayapman, u paytlarda olim-u adiblarni tanish qiyin, taniganda ham o`ganish ta`qiqlangan edi. Lekin masalaning og`riqli nuqtasi shuki, Namangan ahlining 30 ta ko`ngilli, ilm ichidagi va oddiy insolaridan atiga 10 tas qisman Is`hoqxon Ibrat haqida ma`lumot bilishi hozirgi kun uchun ayanchli bir holat, menimcha. Nega yoshlar-nafaqat ular, balki hammamiz shunchalik shart-sharoitlarga qaramay ajdodlar ilmiy merosini o`rganib, tafakkur ila ularni hayotga tadbiq qilmaymiz? Bu maqoladan ko`zlangan asosiy maqsad ham ozmi ko`p yuqoridagi shaxsni insonlarga tanitish, taniganalarga esa yanadan aniqroq ma`lumotlar ulashish.

Is`hoqxon Ibrat 1862-yilda Namangan viloyati To`raqo`rg`on qishlog`ida ziyoli oilada tug`ilgan. Eslatish joizki, Ibrat ajdodlari shajarasini bitgan bo`lib, uning bobolari asli turkistonlik mashhur Xoja Ahmad Yassaviy avlodlaridan hisolangan (8-avlod) Otasi Junaydilla xo`ja Sunnatilla o`g`li, onasi Hurbibi otin xat-savodli kishilar bo`lib, maktabdorlik faoliyati bilan shug`ullanganlar. Otasining asl kasbi bog`bonlik bo`lishiga qaramay, “Xodim” taxallusi ostida she`rlar bitgan. Bobosi Qo`qon xonligida, ziyolilar sulolasiga mansub bo`lib To`raqo`rg`onda uzoq yillar qozilik qilgan va “Afsus” taxallusi bilan elga tanilgan. Shoir Mulla Jamolxon Vasfiy (1862-1930) Is`hoqxon Ibratning amakivachchasi bo`lgan. Shajaralar ta`siri hamda oiladagi ilmga bo`lgan jonli muhit bevosita bo`lajak adibning keyingi hayoti, kelajagiga turtki bo`lgan. Dastlabki ma`lumotni u eski maktabda, so`ngra

onasining qo`lida olgan. Maktabdan so`ng u Qo`qondagi madrasada (1878-1886) yillarda ta`lim olgach, yana o`z qishlog`iga qaytib ilk faoliyatini ilg`or marifatchi sifatida boshlaydi. Qishlog`ida barcha mahalliy maktablardagi “usuli qadim” ya`ni hijo metodiga asoslangan maktablardan farqli ravishda o`zining yangi ochgan maktabida “usuli savtiya” ni tadbiiq qildi. Lekin ayrim johil mutaassiblar sabab bu maktab majburan yopib tashlandi. Oradan hech qancha o`tmay” Lug`ati sitta al-sina” 6 tildagi: arabcha, forsch, hindcha, sortcha, o`zbekcha vs ruscha so`zlarni o`z ichiga olgan asarini yozib tugatadi. 1887-yili, 25 yoshida onasini Makkaga haj ziyoratiga olib boradi. Biroz onaizor o`pka shamollashi sabab o`z yurtiga yetib kelolmay, Jidda shahrida qazo qildi. Is`hoqxon Ibrat esa safarini yana Sofiya, Afina, Rim, Parij kabi Yevropa shaharlari tomon buradi. Qariyb 10 yillik xorij safarlari Ibratga ko`p bilib, tajriba o`rgatdi, shu sayohatlari sabab bir qancha kitoblari bitildi. Bundan tashqari Ibratning til o`rganishga bo`lgan munosabati maxsus o`rganilishi lozim.

Ibratshunos olim U. Dolimovning yozishicha:” U yuqorida sanab o`tgan tillardan tashqari, yana qadimiy finikiya, yahudiya, suriya, yunon, arman tillarini ham yetarlicha o`zlashtirgan. Masalan, u eramizdan ilgari finikiya xalqlari tomonidan vujudga keltirilgan yozuv yodgorliklarini Krip orolidagi g`orlardan topilgan yozuv qoidalarini adib o`z asariga jalb etdi. Uzoq muddatli mashaqqatlar sababli ham Ibrat domla el orasida yuksak e`tibor topib qozilik martabasigacha erishgan, yetarlicha moliyaviy holati yaxshilangandan so`ng ”Kutubxonai Is`hoqiya” fondiga asos solib kutubxona va kitobxonlik borasidagi hayrli ishlarga o`z hissasini qo`shgan. Ammo shoirning “Devoni Ibrat” nomli ijod mahsuli bizgacha yetib kelmagan. Ibrat yozuvlar tarixiga bag`ishlangan “Jome ul-xutub” asari tilshunoslikning murakkab sohalaridan biriga bag`ishlangan bo`lib, unda eng qadimiy pitografik yozuv namunasi dan tortib to so`nggi davrning eng mukammal yozuvlarigacha bosib o`tilgan taraqqiyot tarixini yoritishga harakat qilgan. Asarda pitografik yozuvlardan keyin vujudga kelgan eng qadimiy tovush-harf yozuvlari: finikiya, Sanskrit, hind, lotin, arman va boshqa ko`plab 40 dan ortiq yozuvlar, ularning kelib chiqishi haqida atroflicha ma`lumot beriladi. Darhaqiqat, “Tarixi madaniyat”, “Tarixi Farg`ona”, “Mezon uz-zamon” kabi asarlari ma`rifatparvar olimning tarixiy mavzulardagi ilmiy asarlari bo`lib ularda muallif rostgo`y, muarrif, bilimdon, geograf sifatida ko`z o`ngimizda gavdalanadi.

Ayniqsa, Tarixi Farg`ona asarida Ibrat go`yo Bobur an`analarini o`ziga xos tarzda davom ettiradi. Bo`lib o`tgan voqealarni bekami-ko`st yoritib

beradi. Is`hoqxon Ibratning bu asarni yozishdan ko`zlagan asosiy maqsadi Farg`ona havosi, serhosil yerlari, kasb-hunarlarini aniqlikda bayon etishdan iborat edi. Shuningdek, zamondoshlari Ismoil Gaspirali Ibrat haqida shunday yozgan: "Namangan uyezdi To`raqo`rg`on qasabasi Is`hoqxon to`ra iyun oyida "Maktabi Is`hoqiya" ochdi. Bu maktab usuli savtiyada bo`lib, kunduz va kechgi darslar tashkillanardi. Bu maktab viloyatdagi barcha maktablar uchun namuna" Is`hoqxon Ibrat yirik tilshunos va tarixchi olim sifatida "Fiqhiy Kaydoni tarjimai", "Jome ul-xutut", "Tarixi madaniyat" asarlarini yozgan. Achinarlisi esa, olimning "Gulshani Roz turkey", "Tarjimai holim", "Tarixi Hurriyat", "Qo`rboshilar zamoni", "Mishkal ul-G`aroyib", "Muzabzab", "Turkistonda turli mashaqqatlar", "Barzah", "Tazkirayi Suvaydo", "Sayri jibol" kabi ilmiy kitoblari domdaraksiz yo`qolgan. Gogida o`ylab yuraklarning qon bo`ladi bu kabi qimmatli ilmiy meroslar biz yosh avlodlar qo`liga yetib kelmaganiga. Har narsaning ibtidosi bo`lgani kabi intihosi ham bo`ladi, albatta. Jumladan, 1937-yil 7-yanvarda Ibrat qamoqqa olingan. U to`plagan barcha kitoblar, qo`lyozma, va toshbosma asarlari 4 ta qanor qopga solinib olib ketilgan. Uning qishlik uy-joyi, uy-ro`zg`or buyumlari kim oshdi savdosiga qo`yib sotib yuborilgan, ayoli va farzandlari 3 sotixdan iborat quruq yerga chiqarib qo`yiladi. Ibrat Andijon turmasiga olib borilgach, sudi bo`lmay 2 oydan so`ng 75 yoshida qamoqning jismoniy ham ruhiy qiynoqlariga dosh bera olmay vafot etgan. Qabri qayerda ekanligi esa hali hanuz noma`lum. Shu o`rinda bir narsani e`tiborga olish kerak shunday kuchli sobiq sho`ro hukumati Is`hoqxon Ibrat kabi ajdodlarimizdan cho`chib garchi qarib qolgan bo`lishiga qaramay ularni qamoq jazosiga mahkum qilishgan. Unutmaylikkim, biz mana shunday yoshidan qat`iy nazar to so`nggi nafasigacha yurt, xalq dardi millat kelajagi bilan kuyib yongan, ham jismonan, aqlan ham ruhan, SSSR hukumatiga qarshi chiqishdan also tap tortmaydigan ajdodlarning avlodimiz.

XULOSA

Fikrlar umumlashtirilgan ekan, Is`hoqxon Ibratning serqirra faoliyatini tizimli o`rganish hozirgi barkamol avlodni tarbiyalash va ularganing ma`naviyatini yuksaltirishga samarali xizmat qiladi. Yuqoridagi fikrlarni o`rgangan holda quydagi tavsiyalarni ulashishni zarur deb bildik:

- yosh avlodni har tomonama yetuk qilib voyaga yetkazishni umrining asosiy mazmuni deb bilgan Junaydullox o`ja o`g`li Ibratning ijtimoiy-

falsafiy, ma`rifatparvarlik va pedagogic faoliyatini, ilmiy va diniy merosini to`la o`rganish va tahli etish.

• Ibratning ilmiy-ommabop asarlari o`rnini belgilash, ularni iloji bo`lsa sodda va tushunishga oson holda qayta ko`plab nusxalarda nashr qilish.

• soha mutaxassislari bo`lgan pedagog va tarbiyachilarning komil shaxslarni tarbiyalashlarida Ibratning asarlari asosida innovatsion usullardan foydalanish, maxsus ta`limning birligini ta`minlovchi va ularni amaliyotga joriy etuvchi maxsus ilmiy metodik tavsiyalarni ishlab chiqish.

• iloji boricha Ibratning asarlarini yanada ommalashtirisha, OAV, televideniya, darslik kitoblarda ham Ibrat haqida umumiy ma`lumotlar berish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Ibrat, I. (2000). Tarixi Farg`ona. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Is`hoqxon Ibrat. (2002). Devoni Ibrat. Toshkent: G`afur G`ulom nomidagi Adabiyot va san`at nashriyoti.
3. Qurbonov, A. (1999). Is`hoqxon Ibrat – ma`rifatparvar, pedagog va mutarjim. Toshkent: O`zbekiston.
4. Rasulov, M. (2013). “Is`hoqxon Ibratning ma`rifiy qarashlari”. O`zbek tili va adabiyoti, 3-son
5. Karimov, I. (2008). Yuksak ma`naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma`naviyat nashriyoti.
6. Qodirova, M. (2018). “Is`hoqxon Ibratning ilm-ma`rifatga qo`shgan hissasi”. Ma`naviyat va zamonaviylik ilmiy jurnali, 2-son
7. Xudoyberdiyev, B. (2005). Ma`rifatparvarlik tariximizda. Toshkent: Sharq.
8. O`zbekiston Milliy ensiklopediyasi. (2002). “Is`hoqxon Ibrat” maqolasi. 5-jild. Toshkent: O`zbekiston milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
9. Norqulova, D. (2020). “Is`hoqxon Ibrat: tarjimonlik va lug`at tuzishdagi xizmati”. Filologiya masalalari, 4-son.
10. Vohidov, H. (1995). O`zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: Fan nashriyoti.